অধ্যায় ১ ঃ তিলকৰ 'গীতা'ৰ ব্যাখ্যা

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ তিলকৰ ব্যাখ্যাত অধিবিদ্যা

১.৩.১ পৰম সত্তাৰ সন্দর্ভত তিলকৰ মতামত

১.৩.২ জীৱাত্মা

১.৩.৩ জগত

১.৪ তিলকৰ ব্যাখ্যাত নীতিবিদ্যা

১.৪.১ জ্ঞানযোগ নাইবা জ্ঞানমার্গ

১.৪.২ কর্মযোগ নাইবা কর্মমার্গ

১.৪.৩ ভক্তিযোগ নাইবা ভক্তিমার্গ

১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৬ অধিক জানিবলৈ

১.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- তিলকৰ বিশ্লেষণ অনুসৰি 'গীতা'ৰ দর্শনৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- ব্রহ্ম, আত্মা, জগত আদিৰ বিষয়ে তিলকে আগবঢ়োৱা বিশ্লেষণৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্রকাৰৰ যোগৰ বিষয়ে তিলকে আগবঢ়োৱা বিশ্লেষণ অনুসৰি 'গীতা'ৰ নীতিবিদ্যাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১.২ পৰিচয়

লোকমান্য বাল গংগাধৰ তিলকে ১৮৫৬ চনৰ ২৩ জুলাই তাৰিখে মহাৰাষ্ট্রৰ ৰত্নগিৰি চহৰৰ সদ'বা গ'ৰৰ গৃহত জন্মলাভ কৰিছিল। তেওঁৰ প্রকৃত নাম 'কেশৱ' আছিল যদিও সকলোৱে

মৰমতে তেওঁ 'বাল' (শিশু) বুলিয়ে মাতিছিল। কর্মজীৱনত তেওঁ দুবাৰকৈ বম্বে বিধান পৰিষদলৈ নির্বাচিত হৈছিল। আনহাতে বৃটিছ বিৰোধী কেইবাটাও প্রৱন্ধ প্রকাশৰ অপৰাধত তেওঁক ছবছৰৰ কঠোৰ কাৰাদণ্ড বিহা হৈছিল। কিন্তু এই অপৰাধত মাণ্ডালয় কাৰাবাসত থকাৰ কালছোৱাতে তিলকে স্বতন্ত্রতা আৰু প্রকৃত মানৱ কর্মৰ সমর্থনত দুটা খণ্ডত তেওঁৰ প্রখ্যাত গ্রন্থ 'গীতা ৰহস্য' ৰচনা কৰে। তিলকৰ ব্যাখ্যাত 'গীতা'ৰ আদর্শই ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক জীৱনৰ প্রেক্ষাপটত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। খুউব সম্ভৱত, তিলকৰ ভাষ্য অর্থাৎ 'গীতা ৰহস্য'তে পোন প্রথমবাৰৰ বাবে 'গীতা'ৰ শিক্ষাক নৈতিকতা আৰু উপযোগিতাৰ দৃষ্টিভংগীৰে বিশ্লেষণ কৰা হৈছে। অন্যকথাত ক'বলৈ গ'লে গীতাৰ সন্ন্যাসবাদৰ উর্দ্ধত কর্মযোগক প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছে।

১.৩ তিলকৰ ব্যাখ্যাত 'গীতা' ৰ অধিবিদ্যা

যিহেতু অধিবিদ্যা হৈছে সত্তাৰ অধ্যয়ন, সেয়েহে 'গীতা'ৰ অধিবিদ্যাইও সত্তাৰ আলোচনাকে সামৰি লয়। 'গীতা'ত কৃষ্ণই হৈছে পৰম সত্তা। সেয়েহে কৃষ্ণৰ স্বৰূপৰ অধ্যয়নে 'গীতা'ৰ অধিবিদ্যাত মূখ্য স্থান লাভ কৰিছে। তিলকে তেওঁৰ গীতাৰ ব্যাখ্যাত অধিবিদ্যাৰ ক্ষেত্রত পৰম সত্তা, জীৱাত্মা আৰু জগতৰ ধাৰণাৰ বর্ণনা আগবঢ়াইছে। তিলকৰ ব্যাখ্যা অনুসৰি গীতাৰ অধিবিদ্যাৰ ধাৰণাসমূহ আমি চমুকৈ তলত দিয়াৰ ধৰণেৰে আলোচনা কৰিব পাৰো ঃ-

১.৩.১ পৰম সত্তাৰ সন্দর্ভত তিলকৰ মত

অদ্বৈতবাদী শংকৰাচার্য্যৰ অনুসৰনেৰে তিলকে 'গীতা'ত উল্লেখিত পৰম সত্তাৰ স্বৰূপৰ বর্ণনা এনেদৰে আগবঢ়াইছে — "এজন ব্যক্তিয়ে প্রত্যক্ষগোচৰ জগতখনৰ পর্যবেক্ষন যিমানেই নকৰক কিয়, তেওঁ এই সিদ্ধান্ততেই উপনীত হয় যে চাক্ষুস প্রত্যক্ষৰ কেতবোৰ ক্ষমতা থকা স্বত্বেও, ই (পৰম সত্তা) ইন্দ্রিয় অভিজ্ঞতা ব্যতিৰেকী এক পৃথক সত্তা।" তদুপৰি কেৱল কল্পনা নাইবা অনুমানৰ জড়িয়তে ইন্দ্রিয়তাত পৰম সত্তাৰ বিষয়ে সিদ্ধান্ত নিঃসৃত কৰিব বিচৰা অনুচিত। সেয়েহে তিলকৰ মতে শ্রুতি অর্থাৎ শব্দ প্রমাণেই হৈছে পৰম সত্তাক বোধগম্য কৰাৰ একমাত্র বৈধ উৎস। 'গীতা'ত উল্লেখ কৰা অনুসৰি পৰম সত্তা হৈছে নিয়ত আৰু অদ্বৈত, যি আত্মা, পৰমাত্মা, পুৰুষোত্তম, পৰম পুৰুষ আৰু পৰাব্রহ্মৰূপে অভিহিত। তিলকে তেওঁৰ 'গীতা ৰহস্য'ত পৰম সত্তা অর্থাৎ ব্রহ্মৰ দুটা দিশৰ বর্ণনা আগবঢ়াইছে, সেয়া হৈছে ব্রহ্মৰ ব্যক্ত আৰু অব্যক্ত ৰূপ। আনহাতে অব্যক্ত ব্রহ্মৰো আকৌ দুটা ৰূপ আছে সগুন আৰু নির্গুন। তিলকৰ মতে 'গীতা'ই কেৱল জগতৰ সৃষ্টিকর্তা পৰমেস্বৰৰ বর্ণনা আগবঢ়াইছে। কিন্তু ব্রহ্মৰ এই ব্যক্ত ৰূপ পৰম সত্তাৰ ভ্রমাত্মক প্রকাশ হোৱা হেতু পৰম কাম্যবস্তু নহয়। ব্রহ্মৰ অব্যক্ত ৰূপেই হৈছে মূখ্য ৰূপ।

ভ্ৰম সৃষ্টিকাৰী শক্তি 'মায়া'ৰ ফলতেই অব্যক্ত পৰম সত্তা ব্যক্ত ৰূপলৈ পৰিৱৰ্তিত হয়।

অদ্বৈত পৰমব্ৰহ্মৰ স্বৰূপ বোধগম্য কৰিবৰ বাবে তিলকে এক বিশেষ পদ্ধতিত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। এই পদ্ধতি হৈছে প্ৰথম অৱস্থাত পৰম সত্তাৰ ওপৰত গুন আৰোপ কৰি যোৱা আৰু তাৰ পিছত তাক নুই কৰি যোৱা। ব্ৰহ্মজ্ঞান প্ৰয়াসীজনৰ সহায় হোৱাকৈ প্ৰথম অৱস্থাত নিৰ্গুন ব্ৰহ্মত সৃষ্টি, পালন, ধ্বংস আদি গুণ আৰোপ কৰাৰ পিছত এইসমূহ নুই কৰি যোৱা হয়। এই পদ্ধতিৰ জড়িয়তে ব্ৰহ্মৰ সকলোবোৰ আকস্মিক নাইবা গৌন গুণ অস্বীকাৰ কৰি সৎ, চিৎ আৰু আনন্দক অনিবাৰ্য লক্ষনৰূপে স্বীকাৰ কৰা হয়। তদুপৰি তিলকৰ মতানুসৰি ব্ৰহ্মৰ বিভিন্ন ৰূপৰ বৰ্ণনা কেৱল প্ৰতীকাত্মক আৰু উপাসনাৰ উদ্দেশ্য প্ৰণোদিত। অৱশ্যে নিৰ্গুন ব্ৰহ্ম উপলব্ধিৰ পূৰ্বস্বীকাৰ্য হৈছে সগুন ব্ৰহ্মৰ স্বৰূপৰ বোধ। ক্ৰমান্বয়ে এটাৰ পিছত আনটোকৈ ব্ৰহ্মত আৰোপিত গুণসমূহৰ অস্বীকাৰৰ জড়িয়তে নিৰ্গুন ব্ৰহ্মৰ উপলব্ধি সম্ভৱপৰ হয়।

'গীতা'ত ব্ৰহ্মৰ স্বৰূপৰ বৰ্ণনাৰ ক্ষেত্ৰত দূৰত্ব, নৈকট্য, অস্তিত্ব, অনস্তিত্ব ইত্যাদি শব্দৰ ব্যৱহাৰ পৰিলক্ষিত হয়। এই শব্দসমূহ আত্মাবিৰোধী হোৱা হেতু একে সময়তে একে সত্তাত প্ৰয়োজা নহয়। কিন্তু এই আত্মবিৰোধীতাৰ প্ৰসংগই অভিজ্ঞতাৰ জগতখনত সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰিলেও পৰম সত্তাৰ ক্ষেত্ৰত ই অৰ্থহীন। যিহেতু ব্ৰহ্ম হৈছে সৰ্বব্যাপী, সনাতন আৰু স্বতন্ত্ৰ সত্তা। সেয়েহে অদ্বৈত ব্ৰহ্মৰ বৰ্ণনাৰ ক্ষেত্ৰত পৰস্পৰ বিৰোধী শব্দৰ ব্যৱহাৰ যুগুত।

১.৩.২ জীৱাত্মা

'গীতা'ত জীৱাত্মাসমূহক ঈশ্বৰৰ অংশৰূপে বিবেচনা কৰা হৈছে। আত্মাৰূপে ঈশ্বৰ সকলো জীৱতে বিৰাজমান। দেহবন্ধনৰ মাজত আৱদ্ধ জীৱাত্মাই দেহ নাইবা জড়ৰ বন্ধনৰ পৰা মুক্তিলাভ কৰি পৰমাত্মাৰূপে স্থিত হয়। অৱশ্যে জীৱাত্মা আৰু পৰমাত্মাৰ ভেদৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহৃত 'অংশ' শব্দই মূলৰ পৰা বিচ্ছিন্ন এক স্বতন্ত্ৰ অংশক বুজোৱা নাই। প্ৰকৃততে জীৱাত্মা হৈছে পৰমাত্মাৰ অবিচ্ছেদ্য অংশ, যি অজ্ঞানতাবশত পৃথকৰূপে দৃষ্টিৰূপে দৃষ্টিগোচৰ হয়। ব্ৰহ্ম আৰু আত্মাৰ অভিন্নতা প্ৰমাণৰ বাবে তিলতে এনেদৰে যুক্তি প্ৰদৰ্শন কৰিছে — "ব্ৰহ্ম আৰু আত্মা অভিন্ন। যিদৰে আত্মাৰ ক্ৰিয়াৰ ফলশ্ৰুতিত মনে সৃষ্টি কৰি লোৱা বিভিন্ন জাগতিক বস্তুৰ মুদ্ৰনৰ সংশ্লেষণ, জাগতিক বস্তুসমূহৰ বৈচিত্ৰ্য নিশ্চিহ্ন কৰি ব্ৰহ্মই সৃষ্টি কৰা বস্তুসমূহৰ সংশ্লেষণৰ প্ৰতিৰূপ। যদি সেয়া নহয় তেন্তে সকলোবোৰ জ্ঞানেই ভিত্তিহীন আৰু উপযোগিতাহীন। দুটা ভিন্ন পৰ্য্যায়ত সংঘটিত হ'লেও এই দুই সংশ্লেষণ সম্পূৰ্ণভাৱে একেধৰণৰ। ইয়েই প্ৰতিষ্ঠা কৰে যে ব্ৰহ্ম আৰু আত্মাৰ ৰূপ একক আৰু অভিন্ন।" তিলকৰ মতে আত্মা আৰু পৰমাত্মাৰ এই অভিন্নতা

কেৱল অনুভৱৰহে বিষয়, যাক 'গীতা'ত এনেদৰে বৰ্ণনা কৰা হৈছে — "সকলো সৃষ্ট জীৱই তেওঁৰ (ব্ৰহ্ম) অন্তৱৰ্তী আৰু তেওঁ (ব্ৰহ্মা) সকলো জীৱতে বিৰাজমান।"

১.৩.৩ জগত

তিলকৰ মতানুসৰি 'গীতা'ত কৃষ্ণৰ দুই প্ৰকাৰৰ স্বৰূপৰ উল্লেখ আছে। জগতৰ সৃষ্টিৰ সৈতে জড়িত এই দুই স্বৰূপৰ মাজত প্ৰকৃতি হৈছে নিম্নতম। এই প্ৰকৃতিয়ে হৈছে জগতৰ উপাদান কাৰণ। 'গীতা'ৰ মতে প্ৰকৃতি হৈছে আঠতৰপীয়া আৰু ই পঞ্চমহাভূত, মন, বুদ্ধি আৰু অহঙেৰে গঠিত। আনহাতে কৃষ্ণৰ উচ্চতম স্বৰূপ হৈছে আত্মা, যি শুদ্ধ চৈতন্যৰে গঠিত। এক সত্তাৰ এই উচ্চ আৰু নিম্ন স্বৰূপৰ পৰস্পৰৰ ক্ৰিয়া প্ৰতিক্ৰিয়াই হৈছে এই বহুত্বপূৰ্ণ জগতৰ অভিব্যক্তিৰ কাৰণ। ইয়াৰে যিকোনো এক প্ৰকাৰৰ স্বৰূপৰ অভাৱত সৃষ্টি কাৰ্য্য সম্ভৱপৰ নহয়। সেয়েহে, গীতাত উল্লেখ কৰা মতে প্ৰকৃতি হৈছে গৰ্ভস্থল য'ৰ পৰা জগতখনৰ উৎপত্তি হয়। এই প্ৰকৃতিৰ গৰ্ভতে কৃষ্ণই হিৰন্যগৰ্ভৰ জন্মৰ বীজ ৰোপন কৰে আৰু ইয়াৰ ফলস্বৰূপে সকলোবোৰ জীৱৰ উৎপত্তি হয়। ইয়েই নিশ্চিত কৰে যে সমগ্ৰ জগতেই হৈছে দৈৱিক প্ৰকাশে। পৰম সত্তা কৃষ্ণই হৈছে জগতৰ মূল বীজ, জগতৰ মূল আত্মা, হিৰন্যগৰ্ভ। কৃষ্ণ হৈছে পিতৃস্বৰূপ, যি অনাত্মা প্ৰকৃতিৰ গৰ্ভত জীৱনৰ বীজ ৰোপন কৰে আৰু প্ৰতিটো জীৱৰ উৎপত্তিৰ কাৰক হয়। সেয়েহে জগতখনক অসীমৰ সসীমৰ ওপৰত ক্ৰিয়াথলী ৰূপে অভিহিত কৰিব পৰা যায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ তিলকৰ মতে, 'গীতাই ..... আৰু .....অভিন্নতাৰ কথা কয়।

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ তিলকৰ মতানুসৰি, গীতাত ব্ৰহ্মৰ দুই প্ৰকাৰৰ বৰ্ণনা আছেয। সেয়া হৈছে —

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ 'গীতা'ৰ ব্রহ্মৰ ধাৰণাৰ এক চমু আলচ যুগুত কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ 'গীতা'ত উল্লেখিত আত্মা নাইবা জীৱাত্মাৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ 'গীতা'ৰ জগতৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক।

.....

.....

১.৪ তিলকৰ ব্যাখ্যাত নীতিবিদ্যা

নীতিবিদ্যাক সাধাৰণতে নৈতিকতা আৰু প্রমূল্যৰ অধ্যয়ন বুলি কোৱা হয়। পৰিস্থিতি অনুসৰি এজন ব্যক্তিৰ কর্তব্যৰ সম্পর্কত নীতিবিদ্যাই আলোচনা কৰে। নৈতিক দ্বন্দ্বৰ পটভূমিতে। গীতা'ৰ ৰচনা আৰু সেয়েহে গ্রন্থখনৰ আৰম্ভণিতে ইয়াৰ নীতিবিদ্যাৰ পৰিচয় লাভ কৰা যায়। গীতাৰ প্রথম অধ্যায়ৰ আৰম্ভণিতে কুৰুক্ষেত্রৰ ৰনক্ষেত্রত বিব্রত অর্জুনক শ্রীকৃষ্ণই কর্তব্যৰ শিক্ষাদানেৰে সঠিক সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ বাবে অনুপ্রেৰণা যুগুৱাৰ কথা উল্লেখ আছে। এই প্রসংগতে 'গীতা'ত জ্ঞান, কর্ম আৰু ভক্তি, এই তিনিপ্রকাৰৰ যোগৰ অৱতাৰনা কৰা হৈছে। এই তিনিও প্রকাৰৰ যোগ ব্যক্তিৰ জাগতিক জীৱনৰ সহায়ক হোৱাৰ লগতে মোক্ষপ্রাপ্তিৰ একো একোটা মার্গ। 'গীতা'ৰ যোগৰ সম্পর্কত তিলকে আগবঢ়োৱা ব্যাখ্যাৰ বিষয়ে এনেদৰে আলোচনা কৰিব পৰা যায় —

১.৪.১ জ্ঞানযোগ নাইবা জ্ঞানমার্গ

তিলকৰ মতে 'গীতা'ৰ আদর্শ অনুসৰি জ্ঞান হৈছে কর্ম লক্ষ্য। অৱশ্যে গীতাত 'জ্ঞান' শব্দটিয়ে জাগতিক বস্তুৰ জ্ঞানক বুজোৱা নাই, ইয়াৰ পৰিৱর্তে আত্মা আৰু জড়ৰ মাজৰ প্রভেদৰ জ্ঞানকহে সূচাইছে। যিহেতু 'গীতাৰ বিশ্বাস অনুসৰি জ্ঞাতাৰ অভ্যন্তৰতহে জ্ঞানৰ বিকাশ হয়, সেয়েহে এয়া হৈছে আত্ম উপলব্ধি। অর্থাৎ জ্ঞাতাৰ প্রকৃত স্বৰূপৰ জ্ঞানলাভ। এই সম্পর্কত 'গীতা'ত উল্লেখ আছে , — "এই জগতত জ্ঞানৰ সমান

পৱিত্ৰ আন একোৱেই নাই। জ্ঞানযোগৰ দ্বাৰা পূৰ্ণতা লাভ কৰা ব্যক্তিয়ে এয়া নিজ প্ৰচেষ্টাৰে, সঠিক সময়ত নিজ আত্মাত উপলব্ধি কৰে।" আত্মাৰ প্ৰকৃত স্বৰূপ উপলব্ধিৰ বাবে এজন ব্যক্তিয়ে জনা উচিত যে আত্মা হৈছে দেহৰ পৰা পৃথক এক সত্তা। দেহ নাইবা শৰীৰ পৰিৱৰ্তনশীল, আনহাতে আত্মা হৈছে স্থায়ী। শৰীৰক যদি প্ৰকৃতি ৰূপে বিবেচনা কৰা হয়, তেন্তে আত্মা হৈছে পুৰুষ। কিন্তু 'গীতা'ৰ প্ৰকৃতি আৰু পুৰুষৰ ধাৰণাই সাংখ্য দৰ্শনৰ দ্বৈতবাদক অতিক্ৰম কৰি গৈছে, যিহেতু ইয়াত উভয়ে স্বতন্ত্ৰ তথা পৃথক সত্তা হোৱাৰ পৰিৱৰ্তে শ্ৰীকৃষ্ণৰ দুই প্ৰকাৰৰ ৰূপ হিচাপেহে বিবেচিতহৈছে। সেয়েহে, প্ৰকৃতি আৰু পুৰুষ উভয়ে ঈশ্বৰৰ অধীন। 'গীতা'ৰ মতে আত্মাই তেতিয়াহে মুক্তি লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয়, যেতিয়া ই নিজকে স্পষ্ট ভাৱে প্ৰকৃতিৰ পৰিনামসমূহৰ পৰা পৃথকৰূপে উপলব্ধি কৰে। প্ৰকৃতি সত্ব, ৰজ আৰু তম এই তিনি গুণেৰে গঠিত। এই গুণসমূহেই হৈছে ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতাৰ কাৰণ আৰু ইন্দ্ৰিয় অভিজ্ঞতাৰ পৰাই বাসনাৰ উৎপত্তি হয়। আত্মা আৰু অনাত্মাৰ প্ৰভেদৰ জ্ঞানে প্ৰকৃতিৰ গুণসমূহৰ কৱলৰ পৰাও ব্যক্তিক মুক্তি প্ৰদান কৰে। তদুপৰি 'গীতা'ত উল্লেখ থকা মতে জড়ৰ পৰা সংযোগ বিচ্ছিন্ন কৰিবলৈ সক্ষম হোৱাৰ সমান্তৰাল ভাৱে আত্মাই অন্তঃ স্থিতি ঈশ্বৰৰ সৈতে সংযোগ স্থাপন কৰে। যিহেতু আত্মা আৰু পৰমাত্মাৰ প্ৰকৃতি সদৃশ। সেয়েহে, 'গীতা'ৰ আদৰ্শ অনুসৰি জ্ঞানৰ অৰ্থ হৈছে পৰম সত্তাৰ জ্ঞান অৰ্থাৎ সৰ্বোচ্চ আত্মোপলব্ধি। তিলকে জ্ঞানযোগক ঈশ্বৰ প্ৰাপ্তিৰ এক মাৰ্গ ৰূপে স্বীকাৰ কৰিছে। অৱশ্যে তেওঁৰ মতানুসৰি, জ্ঞানযোগ কৰ্মযোগৰ উৰ্দ্ধত নহয়; ইয়াৰ সহায়কাৰীহে।

১.৪.২ কৰ্মযোগ নাইবা কৰ্মমাৰ্গ

তিলকৰ মতানুসৰি 'গীতা'ৰ কৰ্মযোগ হৈছে জাগতিক বন্ধনৰপৰা মুক্তিলাভৰ উদ্দেশ্য আগবঢ়োৱা নৈতিকতা আৰু ধৰ্মৰ এক প্ৰণালী।

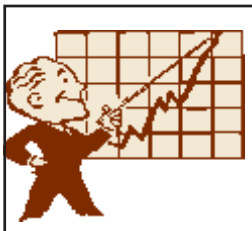
কুৰুক্ষেত্ৰৰ যুদ্ধৰ লগতে সংসাৰৰ মোহবন্ধন ত্যাগ কৰি সন্ন্যাস ব্ৰত ল'বলৈ প্ৰস্তুত হোৱা অৰ্জুনক শ্ৰীকৃষ্ণই প্ৰদান কৰা কৰ্মযোগ বিদ্যাৰ প্ৰকাশেই হৈছে 'গীতা'ৰ মূল লক্ষ্য। এই প্ৰসংগত অৰ্জুনে শ্ৰীকৃষ্ণক উদ্দেশি কৰা প্ৰশ্নৰ উল্লেখ কৰিব পাৰি, "যদি তোমাৰ বিবেচনাত জ্ঞানযোগ, কৰ্মযোগতকৈ শ্ৰেষ্ঠ, তেন্তে হে জনাৰ্দন, তুমি মোক কিয় এই ভয়ংকৰ কৰ্মত অৱতীৰ্ন হ'বলৈ কৈছা?" এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰত শ্ৰীকৃষ্ণই আগবঢ়োৱা মতামতে কৰ্মযোগত এনেদৰে অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে, "কৰ্ম নকৰাকৈ কোনো জীৱই এটা মুহূৰ্তৰ বাবেও জীয়াই থাকিব নোৱাৰে; সকলো জীৱই নিজ অন্তৰ্জাত স্বভাৱ অনুসৰিয়ে কৰ্ম কৰিবলৈ বাধ্য।" কিন্তু কৰ্মৰ সৈতে জড়িত মূল সমস্যা হৈছে যে ই

বন্ধনৰ কাৰক। কিন্তু মোক্ষলাভৰ পথ হিচাপে কৰ্মই বান্ধোনৰ সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰে। সেয়েহে, তিলকৰ মতে, 'গীতা'ই কৰ্ম সম্পাদনৰ বাবে আগবঢ়োৱা পৰামৰ্শ হৈছে এনেধৰণৰ, "সকলো কৰ্ম মোক (শ্ৰীকৃষ্ণ) অৰ্পন কৰি, সমগ্ৰ চেতনা আত্মাত নিবিষ্ট কৰি, বাসনা আৰু অহংকাৰৰ পৰা মুক্ত হৈ যুদ্ধ কৰিবলৈ প্ৰস্তুত হোৱা"। এনেধৰনৰ কৰ্মই প্ৰকৃত কৰ্মবাদ আৰু মুক্তিলাভৰ উপায়। এনেদৰে 'গীতা'ই বাহ্যিক অনাসক্তি আৰু সন্ন্যাসৰ বিপৰীতে আন্তৰিক সন্ন্যাসৰ আদৰ্শ প্ৰদৰ্শন কৰিছে। তিলকৰ কৰ্মযোগৰ ব্যাখ্যাত কেৱল নৈতিকতাই নহয়, ৰাজনৈতিক দিশত ইয়াৰ প্ৰয়োগেও গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। কাৰণ তেওঁৰ মতে কৰ্মযোগ কেৱল সৰ্ব্বোচ্চ নৈতিক আদৰ্শ ব্ৰহ্মলাভৰ পথ হোৱাৰ বিপৰীতে ৰাজনৈতিক আদৰ্শ স্বৰাজ আৰু সামাজিক কল্যান প্ৰতিষ্ঠাৰ পথ। তেওঁৰ মতে স্বৰাজৰ আদৰ্শ আত্মাৰ নিজস্ব স্বৰূপতে নিহিত আত্ম উপলব্ধি কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা প্ৰতিজন কৰ্মযোগীয়ে স্বৰাজৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰি ইয়াক প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে কৰ্ম কৰি যাবলৈ সদা প্ৰস্তুত হ'ব পাৰে। সেয়েহে তিলকে কৈছে "স্বাধীনতা প্ৰতিজন ব্যক্তিৰ জন্মস্বত্ব"। তিলকৰ ব্যাখ্যা অনুসৰি 'গীতা'ত যদিও জ্ঞান আৰু ভক্তিযোগৰ উল্লেখ আছে, কিন্তু গ্ৰন্থখনিয়ে কৰ্মযোগকহে মোক্ষ প্ৰাপ্তিৰ শ্ৰেষ্ঠ পথৰূপে অভিহিত কৰিছে। কাৰন 'গীতা'ৰ মূল লক্ষ্য তথা উদ্দেশ্যই হৈছে মানৱৰ সৰ্বাঙ্গীন বিকাশৰ নৈতিক আৰু ধৰ্মীয় আচৰন হিচাপে কৰ্মযোগৰ সবিচাৰ আলোচনা কৰা। তিলকে কৰ্মযোগক মোক্ষ প্ৰাপ্তিৰ শ্ৰেষ্ঠ পথৰূপে বিবেচনা কৰাৰ যুক্তি হৈছে যে জ্ঞান ভক্তি নাইবা জীৱন মুক্তি লাভৰ পিছতো বিদেহ মুক্তি লাভ নকৰা পৰ্যন্ত এজন ব্যক্তি কৰ্ম কৰি যাবৰ বাবে বাধ্য। উল্লেখযোগ্য যে তিলকেই প্ৰথমবাৰৰ বাবে 'গীতা'ৰ দৰ্শনত নিহিত নৈতিকতা আৰু উপযোগিতাবাদৰ পদ্ধতিগত ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছে। যিহেতু তেওঁ সন্ন্যাসবাদৰ বিপৰীতে কৰ্মযোগক শ্ৰেষ্ঠত্ব প্ৰদান কৰিছে।

১.৪.৩ ভক্তিযোগ নাইবা ভক্তিমার্গ

তিলকৰ ব্যাখ্যা অনুসৰি যুক্তি লাভৰ ক্ষেত্ৰত ভক্তি কেতিয়াও শ্ৰেষ্ঠ পথ হ'ব নোৱাৰে। মুক্তি নাইবা মোক্ষ প্ৰাপ্তিৰ দুটাই মার্গ আছে আৰু সেয়া হৈছে জ্ঞান কৰ্ম মার্গ। যদিও ভক্তিক এক প্ৰকাৰৰ যোগৰূপে অভিহিত কৰিব পাৰি, কিন্তু ভক্তিমার্গ কেতিয়াও স্বতন্ত্ৰ মার্গ নহয়। তিলকৰ মতে গীতাই প্ৰকৃততে কেৱল এটা মার্গকহে সমর্থন কৰিছে। সেয়া হৈছে কৰ্মযোগৰ পথ, যি জ্ঞানৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত আৰু য'ত ভক্তি এক অন্যতম গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। অন্য কথাত ক'বলৈ গলে, জ্ঞানলাভৰ বাবে ভক্তি প্ৰয়োজনীয় আৰু জ্ঞান ব্যতিৰেকে নিষ্কাম কৰ্ম অসম্ভৱ। তিলকৰ উদ্ধৃতি অনুসৰি, "গীতা'ৰ মতে

জ্ঞান আৰু ভক্তিযুক্ত নিষ্কাম কর্মৰ পথেই হৈছে শ্রেষ্ঠ পথ।" ভক্তি যিহেতু উপাস্য আৰু উপাসকৰ দ্বৈততাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত, সেয়েহে মুক্তিৰ চৰম পর্য্যায় অর্থাৎ আত্মা আৰু ব্রহ্মাৰ অভিন্নতা উপলব্ধিৰ অৱস্থাত ভক্তি বর্তি থাকিব নোৱাৰে। উপাসনা হৈছে ভক্তিৰ অন্যতম উপাদান। উপাসনাৰ প্রকৃতিৰ ক্ষেত্রত 'গীতা'ৰ মত হৈছে যে, ভক্তই যি উপায়েৰে উপাসনা নকৰক কিয়, সেয়া উপাস্য ঈশ্বৰৰ বাবে গ্রহণীয়। ভক্তিযোগত যেতিয়া এজন ভক্তই নিজকে সম্পূর্ণৰূপে ঈশ্বৰত সমর্পন কৰে, ক্রমান্বয়ে তেওঁৰ বোধশক্তিৰ একাগ্রতা বৃদ্ধি হয় আৰু এনেদৰেই তেওঁ অৱশেষত সম্পূর্ণৰূপে নিজ স্বৰূপ উপলব্ধি কৰিবলৈ সক্ষম হয়। 'গীতা'ত উল্লেখ আছে, "ভক্তিৰ জড়িয়তে এজন ভক্তই যেতিয়া তেওঁৰ স্বৰূপ আৰু স্থিতিৰ জ্ঞান অর্জন কৰে, তেওঁ মোক (ঈশ্বৰক) চিনি পাবলৈ সক্ষম হয় আৰু এনেদৰে মোৰ (ঈশ্বৰ) মাজত বিলীন হয়।" যিহেতু জ্ঞান আৰু নিষ্কাম কর্মৰ মাজত কোনো বিৰোধিতা নাই, সেয়েহে ভক্তি আৰু সকলো ফলাকাংক্ষা ঈশ্বৰত সমর্পন কৰি সম্পাদন কৰা কর্মৰ মাজতো কোনো পার্থক্য নাই। তিলকৰ মতে, এনেদৰে 'গীতা'ই গভীৰ ভক্তি পূর্ণ নিষ্কাম কর্মক সমর্থন কৰিছে। এবাৰ নিজকে সম্পূর্ণৰূপে ঈশ্বৰত সমর্পন কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা ভক্তক জাগতিক কোনো কামনাই আকর্ষন কৰিব নোৱাৰে। এনেদৰে তিলকৰ ব্যাখ্যাত ভক্তি হৈছে মুক্তিলাভৰ পৰম পথ কর্মযোগৰ সহায়কাৰী।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ তলৰ উক্তিসমূহ সত্য নে অসত্য উল্লেখ কৰক —

(ক) তিলকৰ মতে কর্মযোগ হৈছে জ্ঞানযোগ আৰু ভক্তিযোগতকৈ শ্রেষ্ঠ। (সত্য/অসত্য)

.....

.....

(খ) জ্ঞান যোগ হৈছে আত্মা আৰু জড়ৰ প্রভেদ জ্ঞান। (সত্য/অসত্য)

.....

.....

(গ) তিলকৰ মতে জ্ঞান যোগ লাভৰ পিছতহে কর্মযোগ প্রাপ্তি সম্ভৱ। (সত্য/অসত্য)

.....

.....

(ঘ) ভক্তিযোগ হৈছে জ্ঞানযোগৰ সহায়কাৰী আৰু জ্ঞানযোগ কর্মযোগৰ সহায়কাৰী। (সত্য/অসত্য)

.....

.....

প্রশ্ন ৭ ঃ তিলকৰ মতে 'গীত'ত তিনি প্রকাৰৰ যোগৰ মাজত কিদৰে সম্পর্ক প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছে? আলোচনা কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৮ ঃ তিলকৰ মতে কোন প্রকাৰৰ যোগ আন দুই প্রকাৰৰ যোগতকৈ শ্রেষ্ঠ আৰু কিদৰে?

.....

.....

১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- তিলকৰ গীতাৰ ব্যাখ্যা 'গীতা ৰহস্য' প্রধানত গীতাৰ অধিবিদ্যা আৰু নীতি বিদ্যাৰ সৈতে জড়িত।
- গীতাৰ অধিবিদ্যাত ব্রহ্ম, আত্মা আৰু জগত আদিৰ আলোচনা কৰা হৈছে।
- নীতিবিদ্যাৰ অধীনত তিনি প্রকাৰৰ যোগ আৰু সেইসমূহৰ মাজৰ সম্পর্কৰ আলোচনা কৰা হৈছে।
- তিলকে তেওঁৰ 'গীতা ৰহস্য'ত কর্মযোগ আৰু তেওঁৰ স্বৰাজৰ আদর্শৰ সম্পর্ক স্থাপনৰ প্রচেষ্টা কৰিছে আৰু ইয়াৰ জড়িয়তে সমাজ দর্শন আৰু ৰাজনৈতিক দর্শন অন্তর্ভুক্ত হৈছে।

১.৬ অধিক জানিবলৈ

১. তিলক, বাল গংগাধৰ (প্রথম খণ্ড) (১৯৩৫), শ্রীমদ্‌ভগৱদ গীতা ৰহস্য পুনাঃ এম/এচ তিলক ব্রাদার্চ।

২. তিলক, বাল গংগাধৰ (দ্বিতীয় খণ্ড) (১৯৩৫) শ্রীমদ্‌ভগৱদ্‌ গীতা ৰহস্য, পুনা ঃ এম এচ তিলক ব্রাদার্চ।

৩. সৰোজ, জি. ভি. (১৯৮৫), তিলক এণ্ড শংকৰ অন দ্যা গীতা, নিউ দেল্‌হি ঃ ষ্টাৰলিং পাব্লিচার্ছ প্রাইভেট লিমিটেড।

৪. কলিতা, এইচ. চি. (২০০১), গীতাঃ এ ছিনথেছিচ য়োগ, গুৱাহাটী ঃ ই বি এইচ পাব্লিচার্ছ।

১.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) জীৱাত্মা আৰু পৰমাত্মা

(খ) নির্গুন ব্রহ্ম আৰু সগুন ব্রহ্ম

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) সত্য

(খ) সত্য

(গ) সত্য

(ঘ) সত্য।

১.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) অতি চমু প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ 'গীতা'ৰ ব্যাখ্যাৰে তিলকে ৰচনা কৰা গ্রন্থখনৰ নাম লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ 'গীতা'ৰ ব্যাখ্যাৰে তিলকে কেইটা খণ্ডত গ্রন্থ ৰচনা কৰিছিল?

প্রশ্ন ৩ ঃ তিলকৰ মতে, 'গীতা'ত কেইপ্রকাৰৰ ব্রহ্মক স্বীকাৰ কৰা হৈছে?

প্রশ্ন ৪ ঃ 'গীতা'ই জগতৰ সৃষ্টিক স্বীকাৰ নে অস্বীকাৰ কৰে?

প্ৰশ্ন ৫ ঃ জ্ঞান যোগে বাহ্যিক বস্তু আভ্যন্তৰিন বস্তুৰ জ্ঞানক সূচায়।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ 'গীতাই কি ধৰণৰ সন্ন্যাসৰ কথা কয়?

প্ৰশ্ন ৭ ঃ তিলকৰ মতে, কোন প্ৰকাৰৰ যোগ অন্য প্ৰকাৰ সমূহতকৈ শ্ৰেষ্ঠ?

(খ) চমু প্ৰশ্ন (প্ৰায় ১৫০ শব্দৰ ভিতৰত প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন **১** ঃ 'গীতা'ৰ জ্ঞানযোগৰ ধাৰণা

প্ৰশ্ন **২** ঃ 'গীতা'ৰ কৰ্মযোগৰ ধাৰণা

প্ৰশ্ন **৩** ঃ 'গীতা'ৰ ভক্তিযোগৰ ধাৰণা

(গ) দীঘল প্ৰশ্ন (প্ৰায় **৩০০-৫০০** শব্দৰ ভিতৰত প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন **১** ঃ তিলকৰ ব্যাখ্যা অনুসৰি 'গীতা'ৰ অধিবিদ্যাৰ এটি আলচ যুগুত কৰক।

প্ৰশ্ন **২** ঃ তিলকৰ ব্যাখ্যা অনুসৰি 'গীতা'ৰ নীতিবিদ্যাৰ আলোচনা কৰক।

****